

ІРЫНА ЛАПЦКАЯ

Магілёў

БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАСЦЬ ЯК ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ ФЕНОМЕН.
НА МАТЭРЫЯЛЕ ПОЛЬСКОЙ МОВЫ Ў СУПАСТАЎЛЕННІ З РУСКАЙ

Безэквівалентнымі звычайна лічацца словы адной з моў, якія не маюць адналексемных адпаведнасцей у іншай мове і патрабуюць перакладу намінацыйнымі адзінкамі больш высокага ўзроўню – свабоднымі словазлучэннямі ці апісальнымі зваротамі. У сваю чаргу сам факт адсутнасці ў іншай мове лексічна фіксаваных эквівалентаў да такіх слоў у лінгвістыцы азначаецца тэрмінам “лакуна”.

Безэквівалентнасць як лексіка-семантычны феномен можа даследавацца на матэрыяле розных моў. Пэўны пласт такіх слоў вылучаецца і пры супастаўленні слоўніковых саставаў польскай і рускай моў.

Даследаванне польскай безэквівалентнай у рускамоўным дачыненні лексікі праводзілася на матэрыяле “Польска-рускага слоўніка” пад рэд. Р. Стыпулы і Г. Кавалёвай. Прыцягваліся таксама даныя “Вялікага руска-польскага слоўніка” і “Podręcznego słownika języka polskiego” пад рэд. Э. Соболя.

Сярод прааналізаванага лексічнага матэрыялу перш за ўсё прыцягваюць увагу словы, чыя безэквівалентнасць непасрэдна звязана з пазамоўнай нацыянальнай рэальнасцю – асаблівасцямі матэрыяльнай і духоўнай культуры польскага народа. У лінгвістычным плане такія экстралінгвістычныя фактары прыводзяць да стварэння і функцыянавання ў мове лексічных адзінак, якія называюць прадметы і з’явы, характэрныя для побыту, сацыяльнага і эканамічнага жыцця толькі аднаго народа (польскага) і якія, адпаведна, адсутнічаюць у матэрыяльным побыце і культуры іншага народа (рускага). Наяўнасць матэрыяльных лакун заканамерна прыводзіць да адсутнасці ў рускай

мове лексична аформлених паняцяў, эквівалентных лексична аформленим паняцям у мове польскай. Такі разрад польскай безэквівалентнай у рускамоўным дачыненні лексікі складаюць напрыклад, словы-назвы:

прадметаў і паняцяў традыцыйнай нацыянальнай культуры (свят, звычай, народных танцаў, вырабаў прыкладнага мастацтва і г. д.): *śmigus* – народны обычай обливання вадой на 2-ой дзень Пасхі (в понедельник), *studniówka* – школьны празднік (за сто дней до получэння аттэстата зреласці), *juwenalia* – студэнцескі празднік, *kujawiak* – польскі народны танец (танцуецца в ритме мазуркі), *oberek* – польскі народны танец (танцуецца в быстрым темпе), *wycinanka* – тудожественная вырезка (узор) из бумагі (обычно цветной) (вид народного искусства);

рэлігійна-культавых і абрадавых паняцяў: *proboszcz* – приходскі свяцэннік (ксендз), *pasterka* – рождественская месса, *Zaduszki* – дзень поминования усопшых, *odpust* – престоўны празднік; народное гулянье (по случаю этого праздніка), *porcielec* – першы дзень великаго поста (среда), *klęcznik* – скамеечка с пюпитром (для стояння на коленях во время молитвы);

страў нацыянальнай кухні: *oszczypek* – копченый овечий сыр, *bigos* – бигос (род мясной солянки);

прадметаў быту і пабудоў: *folwark* – фольварк, небольшая усадьба, *plebania* – дом (усадьба) приходского свяцэнніка (ксендза), *kamienica* – большой каменный дом, *fara* – приходскі костел.

Да аналізуемага разраду слоў адносіцца таксама грамадска-палітычная і сацыяльна-гістарычная лексіка, што ўключае назвы, звязаныя з дзяржаўнымі ладам краіны ў сучаснасці і мінулым, з асаблівасцямі грамадска-палітычнага жыцця народа і сацыяльнай структуры грамадства ў розныя перыяды і г. д. Напрыклад: *gmina* – 1) гмина (единица административно-территориального деления), 2) правление гмины, 3) община (политическое, религиозное объединение), *zaścianek* – селение мелкопоместной шляхты (занимающейся крестьянским трудом), *sejmik* – сеймик (съезд шляхты, на котором избирали депутатов в сейм), *rugie* – проверка законности выборов в сейм в старой Польше, *radca* – член магистрата, *ordynat* – владеец родового имени (майората), *soltys* – солтыс, сельскі староста, *starostwo* – 1) должность старосты, 2) административная единица, подчиненная старосте, *sołectwo* – 1) должность сельскаго старосты, 2) дом (хозяйство) сельскаго старосты, *samorządowiec* – работнік (член) местного самоуправления, *radny* – депутат народного совета, *орто-*

wiec – член бригады содействия милиции (в Польше), *zastepowy* – вожацкий (в организации харцеров).

Да разглядаемага разраду належыць аднесці і словы, безэквівалентнасць якіх непасрэдна звязана з прыродна-геаграфічнымі ўмовамі жыцця польскага народа, напрыклад: *halniak* – сильный ветер с гор (в Татрах), *regle* – высокогорные леса (в Татрах), *turnia* – обрывистая скала; острая вершина (в Татрах), *taternik* – альпинист (в Татрах), *redyk* – перегон овец (на летние пастбища в горах).

Безумоўна, наяўнасць адзначанага пласта безэквівалентнай лексікі – найбольш яркавае сведчанне арыгінальнасці нацыянальнай семантычнай сістэмы. Разам з тым трэба заўважыць, што і пераклад такіх слоў на іншую мову выклікае значныя цяжкасці. Звычайна безэквівалентная лексіка перадаецца ў двухмоўным слоўніку пры дапамозе розных па сваіх семантычных і фармальна-структурных прыкметах свабоднымі словазлучэннямі рускай мовы. Менш пажаданым, на наш погляд, з’яўляецца ў такіх выпадках выкарыстанне прыблізнага перакладу – падбору найбольш блізкага па значэнні рускага адналексемнага адпаведніка. У дадзеным выпадку трэба ўлічваць, што такога роду адпаведнікі з’яўляюцца няпоўнымі і толькі прыблізна перадаюць змест польскіх слоў. Так, напрыклад, рускае слова *служебник* (*православная богослужебная книга, содержащая тексты церковных служб каждого дня*) можна лічыць толькі прыблізным эквівалентам польскага *mszal* (*księga liturgii katolickiej według której ksiądz odprawia mszę*). Часам такія адпаведнікі могуць ствараць і не зусім дакладнае ўяўленне аб характары самой рэаліі, што можна ўбачыць на прыкладзе польскага слова *komża* (*w kościele katolickim: krótka biała szata noszona podczas pełnienia czynności liturgicznych*), якое перакладаецца рускім словам *стихарь* са значэннем *‘длинная, с широкими рукавами одежда для богослужения у дьяконов и дьячков’*.

У іншых выпадках лексічная безэквівалентнасць не можа быць вытлумачана дэнатацыйнымі прычынамі – наяўнасцю матэрыяльных лакун, звязаных з адсутнасцю ў аб’ектыўнай рэчаіснасці тых ці іншых рэалій. Якраз адпаведныя рэаліі ёсць, але ў адной мове яны атрымліваюць лінгвістычнае афармленне, а ў другой застаюцца без назвы. І. А. Сцернін называе такія лакуны “нематываванымі”¹, а А. С. Бархудар’ў – “выпадковымі”, заўважаючы ў сувязі з гэтым, што “ў больш-

¹ И. А. Стернин, Б. Харитонова, *Опыт описания национально-культурной специфики слова*, [в:] Психологические и лингвистические аспекты проблемы языковых контактов, Калинин 1984, с. 59.

шасці выпадкаў ... знайсці “рацыянальнае” тлумачэнне адсутнасці слова з пэўным значэннем у адной мове і яго наяўнасць у іншай не ўдаецца, і мы вымушаныя, як і наогул пры апісанні розніцы паміж дзвюма мовамі, спасылацца на “нацыянальную самабытнасць” ладу той ці іншай мовы, не спрабуючы вызначыць канкрэтныя прычыны наяўнасці ці адсутнасці менавіта гэтай, а не іншай адзінкі ў дадзенай мове”². Сапраўды, такія прабелы даследчыкі лакуарнанасці вытлумачваюць увогуле, спасылаючыся на сігніфікацыйныя прычыны – рознае паняццёнае члянэнне рэчаіснасці народамі, што маюць розныя культуры. Так, напрыклад, у рускай мове адсутнічае лексічна замацаванае родавае паняцце, якое перадаецца польскім *wędliną*, яно тлумачыцца па-руску толькі апісальна: *колбасные изделия, копчености*.

Аналагічны характар маюць таксама наступныя суадносіны: *drób* – *домашняя птица*, *dobytek* – *домашний скот*, *mbiał* – *молоко, молочные продукты и яйца*), *bakalie* – *сушеные фрукты (инжир, финики, миндаль, изюм и т.п.)*.

З другога боку, безэквівалентнасць польскай лексікі можа абумоўлівацца адсутнасцю ў рускай мове адпаведных слоў для перадачы відавых паняццяў. Напрыклад, у польскай мове акрамя родавай назвы *zupa*, палкам эквівалентнай рус. *суп*, існуюць аднаслоўныя намінацыі відавых паняццяў, лексічна не замацаваных у мове рускай, параўн.: *kartoflanka* – *картофельный суп*, *żur* – *суп на мучной (хлебной) закваске*, *grochówka* – *гороховый суп*, *fazolówka* – *фасолевый суп*, *krupnik* – *суп с крупой*.

Відавymi назвамі паняццяў выступаюць польскія словы і ў наступных суадносінах: *хлеб* – *chleb*, *graham* (*хлеб из пшеничной муки грубого помола*), *razowiec* (*хлеб из обойной муки (из крупки), черный хлеб*); *шкаф* – *szafa*, *bielizniarka* (*бельевой шкаф*), *kredens* (*посудный шкаф*), *biblioteczka* (*книжный шкаф*); *журнал* – *czasopismo*, *tygodnik* (*ежедневный журнал*), *dwutygodnik* (*двухнедельный журнал*), *magazyn* (*иллюстрированный журнал*), *żurnal* (*журнал мод*), *kwartalnik* (*ежеквартальный журнал*); *леденец* – *lądrynka*, *drops* (*леденцы в форме лепешек*), *lizak* (*леденец на палочке*); *лампа* – *lampa*, *ampła* (*висячая лампа (снизу закрытая абажуром)*); *ванна* – *kapiel*, *wanna*, *nasiadówka* (*сидячая ванна*).

Сярод такога роду лексічнага матэрыялу звяртае на сябе ўвагу даволі інтэлектуальная група безэквівалентных у рускамоўным дачыненні на-

² А. С. Бархударов, *Язык и перевод*, Москва 1975, с. 95.

мінаций відавых паняцяў, што тычацца галіны спорту: *oszczepnik* – метатель копья, *osada* – команда (гребцов), *representant* – член сборной команды, *rzutnia* – круг для метання, *rwanie* – рывок (в поднятии тяжести), *nartostrada* – лыжная трасса (для спуска), *wyczynowiec* – спортсмен высшего разряда, *tucznictwo* – стрельба из лука, *międzybieg* – отборочный бег (предшествующий четвертьфиналу), *międzyczas* – время бегуна на промежуточных отрезках дистанции, *młociarz* – метатель молота, *walkower* – легкая победа, победа без боя, *dogrywka* – добавочная игра; дополнительное время игры, *kadrowicz* – член сборной команды страны, *piaskownica* – песчаная площадка (для прыгунов), *biegówki* – беговые лыжи.

Цікава адзначыць і некаторыя словаўтваральныя асаблівасці, характэрныя для польскай безэквівалентнай лексікі. Так, напрыклад, звычайна не мае адналексемных суадносін у рускай мове, шмат назоўнікаў, утвораных пры дапамозе суфіксаў *-n(ia)*, *-arn(ia)*, *-own(ia)*: *papiernia* – бумажная фабрика, *kwiaciarnia* – цветочный магазин, *sukrownia* – сахарный завод; *-stw(o)*, *-nictw(o)*: *pielęgniarstwo* – 1) уход за больными, 2) профессия медсестры; *papiernictwo* – бумажное производство; *-isko*: *grzybowisko* – грибное место, *kartoflisko* – картофельное поле, *karczowisko* – выкорчеванный участок.

Напрыканцы хацелася б адзначыць, што безэквівалентнасць пэўнага слова не пастаянная. У слова можа ўзнікнуць эквівалент ці шляхам запазычвання, ці шляхам стварэння новага слова. Працэс гэты абмежаваны рамкамі пэўных моў, іх заканамернасцямі. Таму пакуль існуюць розныя мовы, безэквівалентнасць непазбежная. Блізкасць культур, песныя сувязі між народамі могуць зніжаць колькасць лакун, але спецыфіка кожнай з моў заўсёды будзе іх параджаць.